
Ларыса Геніюш

...зло побач з дабром
не ўжываецца і гіне ўрэшце...

Лісты з Зэльвы

Перапіска Ларысы Геніюш з Міколам Прашковічам

Ларыса Геніюш любіла пісаць лісты. Жывучы ў Зэльве з пазнакай у папярце «без грамадзянства», яна ня мела права паехаць да сяброў у Чэхію ці да брата ў Вялікабрытанію. Ёй, засумавалай у лагеры па людскіх кантактах, заставалася толькі права пісаць – вершы, успаміны, лісты. Эпістальная спадчына паэткі велізарная: у будучым зборы твораў яна зойме тамоў з пяць, як найменей. У драўляны дамок на вуліцы Савецкай (былой Царкоўнай) у Зэльве цягнуліся невідочныя нітачкі ад беларусаў з усяго сьвету. Духоўнай падтрымкі ад паэткі чакалі суайчыннікі ў Мельбурне, Рыме, Лондане, Нью-Ёрку, Празе, Вільні, Вроцлаве, Львове... Сотні лістоў з розных краінаў і кантынентаў сьляшаліся ў звычайнае заходнебеларускае мястэчка, сотні лістоў з Зэльвы адляталі ў далёкія выраі. Калі ў серыі «Беларускі кнігазбор» у 2000 годзе набачылі сьвет «Выбраныя творы» Л. Геніюш, дзе былі зьмешчаныя 42 лісты паэткі,

У публікацыі захаваны правапіс арыгіналу.

чытачы і рэцэнзенты дружна звярнулі ўвагу на геніюшаўскі эпістальяр як на своеасаблівы працяг «Споведзі». Ад аднаго з выдаўцоў нават наступіла прапанова выдаць лісты Геніюш асобнай кнігай. Праца па яе складаньні пачалася, аднак незабаўнага выніку чакаць не даводзіцца. Лістоў вельмі шмат, выяўленьне іх, а таксама пошук доступу да іх, вымагаюць часу. Асобнае месца ў эпістальярнай спадчыне Л. Геніюш займаюць лісты да Міколы Прашковіча – на ступені адкрытасьці яны ня маюць сабе роўні. Паэтка дзялілася з маладзейшым сябрам усю сваю жыцьцёвымі клопатамі і трывогамі. У яго асобе мела яна і дасьведчанага крытыка – Прашковіч працаваў у Інстытуце літаратуры АН Беларусі, сур’ёзна займаўся старажытным пісьменствам. Пасьля адзінаццаці гадоў працы яго звольнілі, зьвінаваціўшы ў «беларускім нацыяналізме». Жыцьцё пад наглядом сьпецслужбаў – і гэты яднала іх, шчырых патрыётаў.

Праз два месяцы пасьля трагічнай сьмерці М. Прашковіча (загінуў пры пажары ў роднай вёсцы), у тым жа 1983 годзе адышла ў лепшы сьвет і Л. Геніюш. Прапанаваныя чытачам «Дзеяслова» 13 лістоў паэтки да сябра, якога яна называла «чалавекам вялікай шчырасьці, скромнасьці і эрудыцыі, што дзейна кахаў Бацькаўшчыну і праўду», друкуюцца з ласкавай згоды сп. Алены Гайко – дырэктаркі гарадзенскага Дому-музею Максіма Багдановіча, дзе яны і зьберагаюцца.

111

Зэльва, 31 студзеня 1966 г.

Добры дзень, сябра Мікола!

Ужо з гэтых нэрваў рука мне дрыжыць, калі пішу, ня слухаецца... У суботу ізноў была «атака» на мужа¹, сяньня пакуль спакойна. Дарагі дружа, калі папрашу Вас звярнуцца да М.Т.², звернецца. Пакуль пачакайце. Прашу Івана Пятровіча аб адным: каб лячыў і як мага найлепей. Ён стараецца і маўчыць. Устыд турбаваць М.Т. Мой ліст да яго быў крыкам распачы і мне сорамна, што лішні раз не хапіла сілаў закусць вусны... Так нельга. Трэба ўсё на сьвечу стрываць, бо боль наш – толькі на пацеху злым людзям. Буду ўсё пісаць Вам, бо сэрца маё ня вытрымае, калі ізноў нешта.

А цяпер давайце пасварымся. За колькасьць цукеркаў, за кошты! Дазваляецца толькі 100 грам! Ці ж можна гэтак? Усе вы на свой лад мяне злуеце...

Была ізноў сястра. Не падабаўся ёй мой муж: «Мілая, да ты яго брось, ты яшчэ добра выглядыш, вот мужика найдешь – сама помолодеешь...». Безумоўна, з гэтай гутаркі пішу Вам толькі самае прызваітае. Ну і ну, колькі пражыла, ня чула нічога падобнага! І сьмех, і гора. Хацела, каб я ехала зь ёю ў Якуцію, на Алдан... Хіба там мне ўжо быў бы канец. Юра³ яе бачыў, нішто сабе, высокая, тоўстая, намалёваная. Здаецца-такі сястра, бо ўжо вельмі падобная на дзядзіну. Аб іх многа трэба было б гутарыць. Баюся, што яшчэ вернецца, але можа не, бо са мною здарылася пагана, быццам нехта прытравіў. Усю ноч былі рвоты і болі, і каб не бутэлька кефіру і пачка лекавага вугля, дык было б пагана... Гэта другі раз у жыцьці. Першы раз прытравіў мяне так у сябе за сталом Ермачэнка¹. Паласкалі жалудак і ледзьве выратавалі. Ён хацеў, каб я ехала туды, гдзе ён выслаў майго мужа, а я – не! Кажа: напішэце верш для мяне. А я: пашквіль хіба, бо лепшага вы ня варты. І па-

¹ Маецца на ўвазе ўціск на лекара Янку Геніюша з боку адміністрацыі Зэльвенскай раённай бальніцы.

² Максім Танк.

³ Геніюш Юрка (1935 – 1985) — сын паэтки, медык па адукацыі. Жыў у Беластоку.

чалася... Мне тады трэба было паслаць праз яго мужу крыху ежы і лякарстваў і ліста, бо пошта з Прагі туды не хадзіла... І цяпер гэта сталася ноччу, муж быў на дзяжурстве. Сястра спалохалася і ўцякла рана, паехала... Яшчэ чуюся не зусім добра. Ня бачыла Юркі ад таго часу, бо і ён з намі абедаў, але болей нікому нічога ня сталася! Усё гэта дзіўна... Учора прыязджалі з сяла каля нас клікаць на вяселье. Не забываюць! Вось калі б хто прыехаў з вас на нядзелю, 6 лютага, паехалі б па фальклёр гродзенскі. А наша мясьціна, тыя вёскі – амаль яшчэ запаведнік! Знайшлі б яшчэ цудоўныя андаракі і многа цікавага! Сама не паеду, баюся, а Івана Пятровіча той нехрыст ня пусьціць. Пытаюся ў маладое, ці будуць добрыя музыкі? Кажа: найлепей грае на вясельях арганіст са сваёй капэляй, але да «рускіх» ні за што ня езьдзіць, адно да «палякаў»... Ах, каб ты прапаў, з чалавекам такім! І вось з гэтакі чмутою да камунізму... І гэта, бачыце, можна, а быць беларусам – амаль ужо гвалт! Пытаюся: колькі гарэлкі, літраў 10-20? «Што вы, у нас род вялікі, трэба 100 літраў!» Жывуць няблага, апранутыя і абутыя ды, як бачыце, і пагуляць маюць за што. Загневаюцца насмерць, калі не прыеду, але баюся, лепш – не. Цешыць мяне толькі сардэчнасьць, зь якою зьвяртаюцца, лічаць за родных паводле сваіх меркавань. Цукеркамі ўсіх пачаставала, а рэшту схавала для гасьцей, якіх усё ж вельмі чакаем, хаця няпэўныя, ці прыедуць, трэба Юры выстарацца працу. Кнігі ад Вас атрымалі, пісала аб гэтым нявестачка. Міхаська² на здымачках – як націначка, худзенькі, як кноцік, каб хоць крышачку яго адкарміць. Я ім напісала, што калі цяжка прыехаць, дык няхай мяркуюць па-свойму, а бацька чакае – не дачакаецца...

У больніцы была праверка і пасьля сабраньне. Быў аблздраў і дама з абкома і др. Бацька выступаў і сказаў: «Жыў я доўга, быў усюды, і ў лягеры, але нават надзірацелі нада мною так ня здэкаваліся...» [...]

Вы кажаце, сябра Мікола, каб друкавацца, так? А вы падумалі, мой сябра, як пісаць у такіх варунках? Які ўзровень такога працы, непрадуманая, злосьная, інстынктыўная толькі? Лепш не! Прыйдзе вясна, можа спакойней стане, — тагды. За ўсё, за ўсё Вам дзякую! Найболей за добрае слова! Хочацца ўрэшце напісаць сонечнага, харошага ліста, а я ўсё ныю. Яшчэ напішу. Цешуся, што маеце многа працы, усё напісанае Вамі любая і радасна чытаць! Жадаю поспеху ў працы, у друкаваньні.

Бывайце здаровыя.

Ваша Л.Г.

Добры дзень, сябра Мікола!

Ліста Вашага я атрымала. Дзякую Вам за ўсё, за ўсё. Пакуль што ў нас ціха і муж працуе нармальна. Здаецца, што ў Зэльве Даніленка ізноў зьбіраецца застацца галоўрачом раёна і крыху прыпыніў свае рафінавана-мадэрныя мучэньні яму падуладных. Ня ведаю, ці ў якой другой дзяржаве мог бы быць лекарам садыст і невук, ды жулік пры тым. Ён, відно, як і Герцовіч¹, на Беларусі

¹Ермачэнка Іван (1894 – 1970) – дзеяч беларускага палітычнага руху і эміграцыі. Быў генеральным консулам БНР на Балканах, намесьнікам міністра замежных справаў БНР. З 1940 г. узначальваў Беларускі камітэт самапомачы ў Празе, з 1941 – Беларускаю на-родную самапомач. З 1948 г. жыў на эміграцыі.

²Унук паэткі, сын Юркі Геніюша.

Пішацца чарговы ліст сябрам...

вечны. Што ж, мэтады старыя. Памятаю, у лягеры днявальная ўкраінка, калі я прыносіла ў сушылку высушыць свае ўбогія лахманы, казалла мне: «Вы, п. Ларысачка, прыносьце мне высушыць усё тайна, каб ніхто ня ведаў, ня бачыў. Нам ёсьць загад вам і Олі Мароз (цудоўная ўкраінка) нічога не сушыць, а травіць вас і мучыць...» Ноччу прыходзіў надзірацель і пяць надзорак, я злезіла з нар. Надзірацель, часьцей гэта быў Прасьветаў, забіраўся з ботамі на мае ўбогія нары, шукаў там і забіраў кожны кусочак паперы, газэты, алавічок. Пасьля цягнулі мяне ў бур (гэта вязьніца ў лягеры на 200 гр. хлеба ў дзень). Я ўпіралася, сварылася зь імі. Калі мяне прывалакалі, дык загадчык бура, нейкі ціхі старэнькі Кабылін, казаў: «Не, яе ў бур не вазьму. Няма на гэта загаду начальніка рэжыму». Мяне адпускалі. Я збірала і расьцілала матрас, падушачку са стружак і на лахмане старэнькай прастынькі замывала халоднай вадой сьляды ад надзірацельных ботаў. У куточку выцірала сьлёзы дзяжурная днявальная і ціха малілася, каб Бог даў сілу «відэржати п. Ларісі». Так бывала ня раз і ня два... Калі выклікала мяне якая «знаць», дык яна, звычайна, «нічога пра гэта ня ведала». Адночы запытаўся ў мяне нейкі высокі рыжы яўрэй (хто ён і адкуль – ня ведаю, але нехта важны), ці я пасьпела за 6 лет лягеру палюбіць савецкіх людзей? Я толькі спытала: Прасьветава? Я тагды хахатала, гуляла з агнём, мне хацелася, каб яны хутчэй мяне прыкончылі... Адночы паклікаў мяне той Прасьветаў на вахту і неахвотна аддаў дзе-якія мае рэчы. Буркнуў пры гэтым: «Я знаю, што вы ў пяць разоў разумнейшая за мяне, але я надзірацель...». Пасьля нас сем чалавек штрафнікоў адвезьлі ў Абезь (і Олю Мароз). Там не было лепей.

Дык вось, цяпер пакуль што правакацыі кончыліся. Што будзе далей – ня ведаю... Стала крыху раўней пісаць. Спакайней крыху. Жаль, што хворы М.Танк, але пры яго магчымасьцях можна лячыцца і вылечыцца. Спадзяюся, што ў яго нічога страшнага, тым болей, што ён маральна задаволены, у сваёй стыхіі, і ён шчаслівы. Гэта памагае чалавеку жыць і выжыць. Я пабіла крыху

¹ Герцовіч Якаў (1909 – 1976) – крытык-вульгарызатар, аўтар артыкулаў пра творчасць В. Быкава.

чало і нос. У нядзелю вечарам пайшла па воду (муж жа мыецца кожнай раніцы да палавіны), была такая сьлізота! Я ўпала і калі хацела падняцца, трэснулася лобам і носам аб лёд. Паабдзірала рукі і з акрываўленым, брудным ад лужы тварам, з напоўненымі вёдрамі ледва прыйшла дахаты. Иван Пятровіч спалохаўся і сказаў, што мог бы раз і ня мыцца да палавіны... Ну што ж, аб ягоным «вя-лікадушшы» я ня ведала. Лоб гоіцца добра, аднак галава баліць.

Ад Юры няма лістоў. Як і калі прыедуць – яшчэ ня ведаем. Хочацца іх бачыць, але калі не прыедуць, значыць, так лепей для іх. Можа, там цяжкасьці сыну з працаю.

Трымайце Быкава! Між іншым, прышлеце мне афіцыйны погляд на твор Быкава, г.зн. стацьцю Герцовіча. Гдзе яна друкавалася? Можа, я яе тут не знайду? Мне здаецца, што ў Быкава ёсьць кусок дастаеўшчыны, беручы пад увагу ягоны аналіз сучасніка, яго псыхалёгію людзей і вечна жывучых сахно. Мала беларускасьці ў яго творах, але затое многа чалавечнасьці. Нам, пэўна, ужо час крыху адрывацца ад сялянскага, люблага парогу бацькоў і выходзіць на шырокую арэну вялікіх, агульналюдзкіх тэмаў. Кожны можа даць толькі тое, на што ён здольны і што зьяўляецца яго стыхіяй. Стыхія Быкава – гэта бічаваньне бесчалавечнасьці, хамства і нізасьці ў людзях. На вайне асабліва. Так званыя «важакі» – гэта рызыкаўная справа. Яны часта падыходзяць да явішчаў жыцьця зь езуіцкіх меркаваньняў: «Мэта апраўдвае сродкі». «Важак» у харошых народаў ёсьць права, права і яшчэ раз права і кожны яму мусяе падпарадкоўвацца. Права і сумленьне. Быкаў лечыць гэтыя балючкі бесчалавечнасьці на цэле грамадства. Ён ускрывае іх дасканалы. Ён думае на будучыню і творыць сапраўды прататыпы. Я больш цаню Быкава, чымсьці яго люблю. Я вельмі люблю Брыля і Карпюка, але цаню іх меней за Быкава. Так, не баліць толькі мёртвым! Быкаў адчувае і нясе адказнасьць за лепшага чалавека Сурава, «праполвае» грамадства, і гэта вялікая справа. Ён – глыбокі аналітык, амаль геніяльны, як само жыцьцё. Ён жа і бярэ іх з жыцьця цаліком! Яму *баліць*, і ў творчых муках яму вельмі цяжка. Яму вельмі патрэбнае разуменьне і любоў сяброў! Галоўнае – разуменьне. Вы ж усе там на ўзроўні, каб адчуць яго, зразумець і моцна сьціснуць яго шляхотныя рукі. Не шкадуйце для яго добрых пачуцьцяў і разумнага мужага слова! Таных і бязважкіх слоў ён ня любіць, ня прыме. Я знаю, што сустрэча ў вас і абмеркаваньне яго твору будзе на вышыні яго творчасці і глыбіні наагул. Жадаю ўдачы, сябра Мікола!

Ці чытаеце Лэсю Ўкраінку? Як вам падабаюцца яе творы? Ці ведаеце, што я дружыла ў Празе зь яе сястрой п. Оксанай Пэтривнай Косач-Шимановскай? Пасьля пазнаёмілася яшчэ зь дзвюма яе сёстрамі.

У нас маразы-маразішчы! Адно шчасьце, што дзяды ўмелі рабіць печы, і мы ў хаце грэемся як на дзіва. Муж усё крыху «з мухамі», усё крыху ня так. Ну нічога, яно не сьмяртэльна, ды і я, відно, далёка не дасканалы чалавек, злосны. Так мне хочацца паехаць з Вамі ў Львоў. Буду думаць, што гэта магчыма, хаця мала праўдападобна. Курачкі мае памерзьлі крыху, а парэсятка зарыецца ў салому і толькі хрукае. Гарзана кармлю калярыйна, каб не замерз. Цешуся, што гэта ўсё ж люты, а ня сьнежань.

Нічога не пішу. Нейкая агіда і страх і жах, калі падумаю аб паэзіі. Гэта рэзультат траўлі... Яно, спадзяюся, пройдзе, калі нанова не пачнуць яшчэ адзін сэане! Гэта бывае дзіўна, слова часамі замяняецца ў вастрыё мяча, і яно застаецца навечна, як дакумэнт пра Сахно... Даруйце, што пішу Вам усё, што думаю і адчуваю. Яно, ведаю, часта ў разрэз з Вашымі поглядамі, але нічога не парадзіш, што я такая, ды і нецікава, калі людзі аднолькавыя... Я мужу не сказала, што зьявралася да М. Танка. Было мне нялёгка зьявруцца,

ды яшчэ зь лістом такім, як крык распачы... Думаю, што ўсё ж ліст да яго дайшоў, бо стала куды спакойней.

На вясельле я ня ездзіла. Была такая галалёдзіца, што і машыны не хадзілі. У «Белавежы»¹ ці звярнулі ўвагу на дробныя апавяданьні Сакрата Яновіча? Мне падабаюцца. Не падабаецца «маэстра»²... Альбо ён ілгаў нам усім, будучы разам у Празе, альбо ўмеў так маўчаць ці жыць і думаць па-рознаму. Бачыце, я яшчэ не магу забыць адно. У Празе, ведаючы жах вайны, мы толькі і глядзелі (асабліва), каб накарміць усіх галодных. Няважна, якой яны былі нацыі, але найболей гэта былі беларусы. Мы былі бедныя, у нас не было грошай, але мы былі шчаслівыя, што перажылі вайну і крыху памаглі людзям яе перажыць. Два разы на тыдзень, як правіла, харчаваўся ў нас і «маэстра», як мага найлепш (вайною – на карткі!). Ён прыехаў з Варшавы і сказаў, што ня мае бялізны. Я сярод знаёмых сабрала грошы (800 карон), і купілі ўсё, што яму трэба. Ладзілі яго імпрэзы, куплялі квітку, падаркі (муж – на канцэрты), а калі Юра застаўся адзін, то «маэстра» нават не папытаўся, дзе ён і што зь ім, зь дзіцем. Ёсць чалавечнасьць і бесчалавечнасьць. Самому выплысьці, вылезці як мага найвышэй, нягледзячы па чьіх галавах... Можна сказаць і болей, але лепш – не... Мала нас, але ўсё ж залежыць на якасьці. Ведаю, што загневаецца. Добра. Можце! Толькі падумайце над тым, што пішу... Можа, на 8 сакавіка прыедзеце з Валодзем³ – павіншаваць асабіста І.П. у дзень нарадзінаў? Будзем думаць, што прыедзеце.

Ваша заўжды *Ларыса Геніюш*.

111

Зэльва, 17 лютага 1966 г.

Добры дзень, дружа!

Хацела ўжо не пісаць Вам, каб не адрываць ад работы. Ці скарацілі ўжо «Кіеўскую Русь»? Вельмі цікавіць мяне Ваш артыкул аб Скарыне ў «Дні паэзіі». Прышлеце мне, калі ласка, пераклад з Гуцалы⁴. Мусяе гэта быць добрая рэч, калі вы звярнулі на гэта такую ўвагу, што аж пераклалі на беларускую мову.

У нас пакуль што, здаецца, спакойна. Ня ведаю, як у Юркі. На ім, бедным, адбіваецца многа... Што да М.Т., то варта яго папытацца, ці ён атрымаў таго майго горкага ліста? Мяне, бачыце, папярэдзілі на днях, што ня ўсе лісты, шкодныя для Даніленкі, даходзяць па адрасу. Сказалі гэта людзі партыйныя, і не датычыць гэта толькі маіх лістоў. Калі гэта вам хоць крыху магчыма, дык прашу: даведайцеся, бо вельмі баюся, што ён умацуецца, і зноў пачнецца «кардыбалет»... Дзіўная рэч, сама вытрываю ўсё, а вось чужы боль, ды яшчэ цераз мяне, не магу пераносіць.

Як цяпер многа цікавых спраў! Як жа будзе зь літаратураю? Письменьнік – тварэц ці толькі водгульле чьіхсьці мысляў і мэтаў? Не тварыць – гэта таптацца на адным месцы. Задыхацца. Цікава, што за Зайцаў⁵? Напішце мне.

¹ «Белавежа» – альманах, які выдавала ў Польшчы аднайменнае беларускае літаратурнае аб'яднаньне.

² Маецца на ўвазе Міхась Забэйда-Суміцкі (1900 – 1981) – сьпявак (лірычны тэнар), з 1940 г. – саліст Народнага тэатра ў Празе.

³ Маецца на ўвазе Уладзімір Караткевіч.

⁴ Гуцала Яўген (нар.1937) – украінскі пісьменьнік.

⁵ Зайцаў Вячаслаў (1917 – 1992) – літаратуразнавец-славіст, перакладчык, у 1960 г. – супрацоўнік Інстытута літаратуры АН Беларусі. Займаўся касмалогіяй, у 1978 г. быў зьняволены за публічныя эсхаталагічныя выступы.

Калі ласка, якія ў яго самыя паважныя аргументы аб касманаўтыцы 1966 лет назад. Я ня знаю добра філязофіі, аж грэцкая філязофія (Платон, Сакрат) ужо сваім гуманізмам папераджала хрысціянства і, як то па-маяму, зусім лягччы працэс далейшага яе разьвіцьця. Ці ён (Зайцаў) цытуе таксама Талмуд? Паводле Талмуду, Дзева Марыя радзіла Хрыста бяз шлюбу (як цяпер кажучь). Ён быў вельмі разумны. У Ерузалеме быў храм, які старажыў нейкія боскія тайны. Ведаючы іх, можна было рабіць чуды. Аднак уваход да храму сьцераглі дзьве постаці ангелаў, якія ападалі цяжкімі крыламі на галаву таго, хто выходзіў з храма, і ён забываўся, звычайна, аб тайне. Малады Хрыстос (паводле Талмуду) пайшоў у храм і перапісаў тое забароненае, пасья разрэзаў нагу і зашыў той папер ці, пэўна, тагачасны пэргамэнт, у рану. Яго ангелы таксама стукнулі крыльмі пры выхадзе з храма, і Ён аб усім забыўся. Адночы ў рэчцы Ён адчуў боль нагі і ўсё сабе прыгадаў. Тагды дастаў з раны тую тайну і стаў Богам. Гэтак у Талмудзе. Цяпер – чаму тагачасныя грэкі і рымляне нічога аб гэтым не ўспамінаюць? Дзівіць мяне толькі, што зь юдаізму ідзе закон першы: “вока за вока, зуб за зуб”. Выйшла нешта такое ахвярнае, любое, пранікнутае любоўю да ўсяго жывога. Зь вялікімі вымаганьнямі да чалавека як да істоты нежывельнае. Гэта проста барацьба зь інстынктамі, апанаваньне іх розумам. Гэта вялікае пазнаньне моцнай натуры, якой своеае дасканаленьне. Мне здаецца, людзі, якія жывуць паводле законаў хрысціянства, заўсягды жаданыя ў кожным грамадстве, бо ня крадуць, не забіваюць і — “хто не працуе, той ня есьць...”

Сіла не супраціўляцца злу – гэта надзвычайна вялікая сіла: самавынішчэньне зла. Зло побач з добром не ўжываецца і гіне ўрэшце. Гэтак думаю я, бачачы многа з жыцьцёвай практыкі. Ці асьвета замяніць веру? Часткова так, але ня ўсе аднолькава ўспрымаюць асьвету. Для некаторых гэта толькі веды, халодны розум, які здольны ўсё стварыць і пры тым не адчуваць, не шкадаваць тых людзей, якія ад гэтага “створанага” будуць гінуць. Калі ня будзе рэлігіяў, добра і любові, будзе грубая сіла і вялікі рэгрэс. Я чула, што Гітлера стварылі яўрэі. Яны разлажылі ў старой Нямецчыне рэлігію і мараль, стварылі сілу без акелзаньня сумленьнем, верай і людзкасьцю і самыя заплацілі за гэта. Лягчэй прыказаць, цяжэй пераканаць людзей. Нават добры прыказ траціць сваю сілу і вартасьць, бо людзі прывыклі думаць... Іх можна запалохаць, але розум вернецца, ён працуе вечна і зусім не на карысьць насільлю.

Я чула, што касманаўты стварылі культуру ацтэкаў у Амэрыцы, але — каб Хрыстос быў касманаўтам?! Чаму ж 2000 лет болей не залятаюць сюды падобныя касманаўты? Што зрабілі б сяньня з такім “касманаўтам”, калі б ён прыстаў, напрыклад, на нашай тэрыторыі і пачаў навучаць па-свойму? Для атэістаў небясьпека ў тым, што яны цьвердзяць, быццам Хрыстос быў мір, а тут жывы “чалавек зь іншай плянэты”. Але ўсё ж гэтая спрэчка нагадвае сярэднявечныя дыскусіі, калі спрачаліся, ці чалавек аскароміўся, зьеўшы засаджанае яйцо пятніцаю, і колькі ангелаў зьмесьціцца на канцы шпількі...

Што да Быкава, дык ён жа не загневаецца на Вас, бо ён з гэтай “плянэты” і ўсё дасканала разумее.

У нас цяпер сьнег пярэнаю! Мякка, бела, хораша-хораша! Я зусім не чакаю вясны! Вельмі ўжо не люблю чорнага пэрыяду разводзьдзя і голай зямлі і дрэваў. Ад Юркі – ні лістоў, ні вестак. Што там робіцца – ня можам дадумацца. Будзем выклікаць на перагаворы. Муж вельмі перажывае маўчаньне Юркі. Надта любіць унучка і чакае яго прыезду. Маладзец наш гэты Галубок¹! Аднак, аднак... Усё ж пасылаю яму пару слоў на Ваша імя. Згубіла

¹ Маецца на ўвазе паэт Юрка Голуб.

недзе яго адрас. Будзеце ўважаць за патрэбнае, дык перадайце яму. Ці прыехаў Вало-дзя? Трудна мне будзе адказаць яму на ліста... А цяпер за працу. Думаю, што «Кіеўскую Русь» ужо скарацілі. Шчасліва папрацаваць! Ведаю, што гневаецца на мяне, што не паслухала. Што ж зрабіць, у мяне свая галава... Бывайце, прывітаньні ад І.П.

Л.Г.

111

Зэльва, 26 лютага 1966 г.

Сябра Мікола!

Пишу толькі пару слоў. Крыху хварэе Іван Пятровіч. Ах, гэтае жыццё... Юры ўсё няма. Мы абое ўсімі думкамі пра Вас. Відно, Герцовіч мае «дастойную» дапамогу. Я з прыемнасьцю прачытала вашу рэцэнзію, але вось гэтай усёй «крамо-лы», у якой вас абвінавачваюць Люкевіч і Трашчанок¹, не заўважыла. А калі яны лічаць, што жменька жмудзінаў са ўсімі сваімі Пэркунасамі і Крывэ-Крывэйтэмі магла заваяваць славянскія княствы ад Балтыкі па Чорнае мора, дык грош ім цана як вучоным. Навука – гэта факты, а не капрызы любой кан’юнктуры. Падрываць мінуласць мужных славян і рабіць зь іх халуёў малюсенькай паганскай Жмудзі (і гэта тагды, як славяне мелі нялюдзкую сілу вызваліцца ад татарскае цьмы) – гэта бязглуздыца і нейкае шкодніцтва. Заўтра яны яшчэ напішуць, што гэтыя самыя «ліцьвіны» сяньняшнія разьбілі ў пух і прах у 1410 годзе крыжаносцаў! Якая ж дурасць! Што ж – яны «пашукаюць» у «архівах» ці пераробяць іх паводле патрэбаў непераконваючай прапаганды. Якая цьма!

Як я Вам пісала ўжо, я ў Празе слухала лекцыю аб уплыве беларускай мовы на польскую пры каралеўскім двары за Ягайлам і аб тым, што Ягайла ня быў паганінам, ён быў хрышчоны паводле візантыйскага абраду, тагды, калі Літва (Жмудзь) была зусім паганская. Ізноў мне прыпамінаюцца 40 тамоў Літоўскае мэтрыкі, Статут Сапегі і ўсе архівы. Ці можна такое невуцтва стрываць? Не люблю, не цяплю, не пераношу, калі робяць з нас вечных рабоў! У той жа час не было атамнае зброі ці нейкае іншае, якою жменька авантурнікаў трымала б масы. У той час пераконваў і панаваў болей разумны і сільны, а ня хітры.

Сяньняшняя Літва, Латвія... Хіба ніхто ня бачыць, ня хоча бачыць, ня думае, ня ведае, колькі гэтыя людзі забілі беларусаў у час акупацыі, проста каб нішчыць, каб нас было меней... Я гэта чула ад людзей, якім веру. Не глядзеце на ўсю іх ляяльнасьць і прыспасобленасьць, я ім ня веру, што яны сябры нашых вёсак, і кропкі сваёй гісторыі ня дам сфальшаваць!

Усё, хворы муж. Ён шле Вам прывітаньні. Мужайцеся, наш сябра! Ваша *Л. Г.*

111

Зэльва, 20 сакавіка 1966 г.

Дружа мой!

Атрымалі Вашага ліста. Добра, што апрацавалі адказ глуміцелям навукі і праўды і адаслалі ў адпаведныя ўстановы. Будучыня мусіць стаяць на пэўным

¹ Люкевіч В., Трашчанок Я. – гісторыкі, якія палемізавалі з М. Прашковічам на старонках “Советской Белоруссии” (гл. арт. “Истине вопреки”, 22 лютага 1966 г.).

фундамэнце, а не на брусце з хлусьні, якая мяняецца залежна ад прыхамаці недавучкаў. За Вас я спакойная. Дзякую, што не загневаліся на мяне за словы апошняга майго ліста. Такое неабдуманая ня пішацца, сябра Мікола! Такое толькі сьмяротны боль выносіць на паверхню для прыкладу і жаху найбліжэйшым. І муж і я думаем аб Вас, і жаль нам, што Вы далёка.

Гэтак рабілі Батыевы слугі янычараў на землях славян. Грызе зямлю дзіця маё няшчаснае, і я зь ім. Ён маўчыць. Ён бачыць, што я ўсё ведаю, усё, усё... Я гэта ведала зь першага дня яго прыезду да нас. Ён, бедны, шукаў прычыны паганіць, брудзіць сваё сьветлае дзяцінства, нас, нашых сяброў. Паўтараліся чужыя словы, як у папугая. Таптаў усё сьвятое – і наша, і народнае. Нейкія ваенныя зьнекуль прыезджалі да нас і палі яго да беспрытомнасьці. Я тагды пабачыла многае. Гэта было чатыры гады таму назад. Сяньня яны яго даканалі. Гэта яны сарвалі яму два гады вучобы штучна – відно, быў ня вельмі паслухмяны на подласць. Раз вярнуўся дамоў з падбітымі, чорнымі вачамі і апухлым тварам. Казаў, што проста ў лесе заснуў... Усё, усё нанізваецца на страшны шнур праўды. Цэлы дзень яго распойвалі, і ён сам піў, піў да таго, каб вечарам зрабіць тое, што мусяў...

Мы зь Міхаськай панеслі дзеду вачэру ў больніцу, гэта, здаецца, мяне выратавала на гэты раз. 18 сакавіка былі ў нас сакратар абкома і сакратар райкома. Казалі, што ўсё гэта мне за тыдзень пройдзе, і тагды мне трэба нешта пісаць на 50-годзьдзе!... Муж лечыць мяне, бо я ня думала, што застануся пры розуме. Пакуль усё. Пабачыла ўсіх гродзенскіх сяброў. На іх палажыцца мне нельга і бачыць іх мне болей ня хочацца. Зразумейце, сябра Мікола, я не дадумаю, я ведаю. Калі Юрка кіне піць, можа, выратуецца.

Я буду аб гэтым крычаць на цэлы сьвет, гэта мой бедны сын, так нельга! Гэта горай, як Гітлер!

Л.Г.

Сябра Мікола!

Дзякую за ліста. Вы мяне крыху не зразумелі. Я, здаецца, не прасіла ў вас дапамогі, бо ведаю, што гэта мой боль, я толькі мусяла некаму сказаць аб жудасных мэтадах, аб сваёй крыўдзе. Калі сказаць гэта полю ці зэльвенскай цэркаўцы – не палягчае. Гэта трэба казаць жывому чалавечаму сэрцу, якое знае, адчувае розьніцу між дабром і жудасьцю і якое адгукнецца. Ёсьць боль, які прарываецца праз усе кардоны запалохваньня, самога страху і кідаецца ў пропасць змаганьня за людзкасьць на гэтай зямлі. Так, здаецца, было са мною. Аднак тое, што напісалі сябру Сакрату, — добра. І я яму напісала і паслала «Куфар»². Я гэты «Куфар» перарабіла лірычнымі ўстаўкамі канцоўкай аб магільніку нашых сялян. Сакрат мяне аб гэтым ізноў прасіў з Польшчы – цераз Валю³. Вось я і папрасіла больш-менш тое: дапамажэце майму сыну датрымаць данае нам слова – ня піць гарэлкі... Болей нічога. Сакрат якраз бедаваў аб гэтай яго слабасьці, і я прасіла яго ў нас тут, каб дапамог.

Ці я знаю Юру? Я знаю яго, і ад першай нашай сустрэчы пасья 9-ці гадоў нашых і ягоных мукаў я змагаюся з чужым чалавекам у ім. Я адкідаю хлусьню,

¹ Маецца на ўвазе 50-годдзе Кастрычніцкай рэвалюцыі.

² «Куфар» – паэма Л. Геніюш, напісаная ў 1965 г.

³ Валя (дзявочае прозьвішча Зелянко) – нявестка паэткі, жонка Юркі Геніюша.

Прыехалі госьці з Беластоку. Справа налева: Ларыса Геніюш, унук Міхась, сын Юрка, Янка Геніюш, нявестка Валянціна, у цэнтры — унук Алесь. Зэльва, 1976 г.

паясьняю. Мне ведамья вытокі лжы. На жаль ці на шчасьце маё, яны штампаваныя, але мне жудасна чуць іх з вуснаў сына. Я ўсё ж застаюся сабою. І так з кожным прыездам горай. Я ўсё ведаю. Маўчу. Вывучаю да канца сыстэму. Я яе ведаю зь лягероў. У аснове тое самае. У Польшчу нас не пускаюць. Узяць сюды – гэта канец усім. І вось перада мною – пропасыць жудасыці. Я адрозьніваю боль і мучэньні чыстага сэрца свайго дзіцяці. Я ведаю, з чым ён прыехаў. Адчуваю. Ізноў будуць мукі. Абвінавачваньне сяброў, якіх як дзіця ня мог нават памятаць і ведаць. Абвінавачваньне бацькі ў подласыці, што – няпраўда! Мяне – у паклоньніках і г.д., мэтад «клясычны» «іх» працы, адзінае, што яны раздуваюць, вышукваюць, смакуюць і чым стараюцца ачарніць, асабліва жанчыну, хаця і мужчын. Гэта ведаю. Усё выясьненае. На гэты раз учапіцца няма за што. Аднак бура немінучая. «Чаму вы не зрабілі мне вясельля і былі сумныя, як на пахаваньні?» Паясьняю, што тады (58 г.) на нас не было адзеньня і ўсяго 100 руб. (старых) грошай на тое вясельле. Не даходзіць. Каб уцішыць буру, даю яму падарак, грошы. Змаўкае. Назаўтра ідзе прыгаласіцца ў міліцыю. Вяртаецца – зноў чую буру. Тады прыношу ... [неразборліва], зроблены бацьку на 8 сакавіка (яго нарадзіны). Суцішаецца на хвіліначку, але ідзе ў Зэльву. Раней ніколі гэтак не рабіў. Адзін чалавек цягне яго піць у г. зв. «галубы Дунай». Добрыя людзі туды ня ходзяць. Іду. Вырываю Юрку з рук падляцоў. Ледзь не даводзіцца біцца зь імі на вуліцы. Бацька сьпіць пасья працы. Зачыняю дзьверы, каб ня чуў брудных слоў у свой адрас. Бацьку перадчасна забіраюць – паступілі хворыя. Юрка збіраецца ізноў «у паход». Бачу – змушае сябе стаць быдлам... Забіраю яму грошы. Просіць тры рублі. Даю. Гэта першы раз за ўсе яго прыезды. Іначай ён з дому нікуды не ішоў. Настарожваюся. Іду зь Міхаськай шукаць яго і вывалокваю, зусім п'янага, з рэстарану. Для мяне гэта непрывычна, але я хітра з усім спраўляюся. Дома крык: дай грошы, ты такая самая і г.д. Я іду зачыняю дзьверы на ключ. Міхаська зь Юркай. Бягу тэлефаную, каб прыйшоў бацька. У бацькі паміраючыя хворыя. Нельга! Вяртаюся. Няма дзіцяці, Юрка глядзіць на мяне

чырвонымі вачамі, бледны і страшны. Я ў крык: гдзе дзіця? Хлопчык, зусім спалоханы, вылазіць з кута пад ложкам. Плача, дрыжыць. Мяне ўзрывае. З усёй сілы даю яму па твары і, засланяючы дзіця, ізноў зачыняю хату і бягу па Стася (гэта сусед). Кладзем сына, крычыць, каб выйшла з пакою, бо мяне заб'е. Я не з палахлівых. Заснуў. Здымаю яму чаравікі. Падстаўляю крэсла пад ногі, бо зьвісаюць, атуляю пледам. Сьпіць. Добра. Пячэм сухарыкі зь Міхаськай на 8 сакавіка, пасья нясем дзеду вячэру ў больніцу. Цемень. Я аступілася, зьвіхнула ногу. Амаль крычу. Нейкія жанчыны просяць мяне вярнуцца, занясуць самыя. Я іду са сваім болем — трэба пагутарыць з мужам. Иван Пятровіч люты, абражае мяне, хлопчык ня хоча ісьці дахаты і просіць дзэда пакінуць яго ў больніцы. Баіцца. Угаворваю, ён усю дарогу дрыжыць і плача. Падыходзім — о, Божа! — няма ні шыв, ні рамаў! Усё на зямлі, і на гэтым усім — пудовы камень, як падняць. Надбеглі людзі, я крычу. Думала горай, думала — памяшаньне розуму. Дзіця дрыжыць, як сьцяблінка, худзенькае і запалоханае, і просіцца ў чужую хату. Баіцца. Забіраюць Міхаську, будзяць добрых людзей. Недзе ноччу дастаюць шкло. Хату прыводзяць у парадак. Сын у тых, зь якімі піў. Яны прыходзяць да нас, і я выганяю іх з хаты. Прыходзіць бацька, на ім няма твару. Ноч. Кажуць — адабралі нажа, крычаў: «Я камуніст і я яе заб'ю!» Крычаў і другое, але я думаю, што гэта няпраўда. Я адна. У 6 гадзін — званок і стук. Адкрываю. Пачынаецца каляньне, плач... З пропасці нейкае вяртаецца жывы, добры чалавек, наш сын. Мы яго ніколі ні аб чым не пытаем. Мы не пытаем нікога. Ня здольныя на гэта. Бацька ледзь жыў. Я нашу шкло, мью хату, выношу воду. Хлопчык — як цень. Юрка дае слова болей ня піць гарэлкі. Праходзіць пару дзён і зноў пачынаецца «прапаганда» знаёмая, якая паганіць і тое найлепшае. Сына няма, ізноў «грамафон з пластынкамі»... Ад'язджае прадчасна (меў быць 2 нядзелі), праводжу ў Гродна. Ня плачу. Цалую беднага хлопчыка. Еду да Данусі¹. Там бяз памяці раву, як жывёліна. Не вытрываць.

З Данусяй едзе на гадзіну да Карпюка. Там начую. Прашу яго аб помачы. Расказваю аб п'янстве. Крыху гавару аб сваіх домыхлах. Ня хоча слухаць. Радзіць мне ехаць у Польшчу. Назаўтра пасьнедалі. Ідзе, Аляксей Нікіфаравіч — у друкарню. На дварэ сонца. Пачынаецца гутарка «між намі». Слухаю. Аб тым, што яму цяжка, Быкаў і Дануся нападаюць на яго, што з намі іх пазнаёміў. Я заміраю! Иван Пятровіч прыходзіць да іх, начуе, а ў горадзе ўсё каштуе, і сьнеданьне (у Зэльве дарам!), і ён — ня я і г.д. Гэта праўда і няпраўда! Муж усіх любіць, і яму хочацца перакінуцца словам-другім зь беларусамі. У Празе мы не лічылі сьнеданьяў і абедаў для сяброў (у вайну!), дзяліліся ўсім, што мелі ў хаце, апошнім, каб выжыць, усім перачакаць жах... Я амаль млею. У друкарні я дастаю вазачку (падарак жонкі Карпюковай) і непрыкметна кладу яму ў сумку. Калі ён выходзіць, я ўцякаю, бягу, мяне душаць сьлёзы і крыўда, і боль, ужо не адзін — іх 100!

Іду ў краму, прашу жалязка. Мне падаюць. Прадаўшчыца гутарыць з нейкай дамай. Прашу праверыць жалязка. Дама зьвяртаецца да мяне: «Да што ты здесь морочишь голову, не могу слышать этого языка, сегодня утром кто-то кричал: «Слухай!», какой ужас, какой гадкий, скверный язык...». Кажу: я не памятаю, каб з Вамі піла на bruderschaft, чаму Вы са мною на «ты» — не разумею. А калі ясьце хлеб беларускі, дык не паганьце і мовы нашай зямлі. Людзі пачалі ўцякаць з крамы. Я кажу: тав. Міцкевіч (сакратар абкома) так не сказаў бы. «Местное начальство, да что оно для нас! Глупости!» Я выйшла. Думала — канец мне.

У другіх крамах — тое самае! Я хаджу, мучу сябе, пазнаю ўсё да канца.

¹ Маецца на ўвазе паэтка Данута Бічэль.

Тагды на пошце дзякую Карпюкам (ветліва) за гасьцінец, прашу прабачэньня, што не разьвіталася і за тое, што ня ў сілах прыняць «падарак». Пішу ў абком аб мове маёй на вуліцах Гродна і амаль плачу. Іду на аўтобус і заміраю. Як стой, як мумія, як згустак гора, еду дахаты і вось назаўтра пішу Вам, толькі адзінаму Вам, хоць усяго нельга напісаць, разумееце? Заставайцеся з Богам!
Ваша Л.Г.

111

Ээльва, 20 красавіка 1966 г.

Паважаны сябра Мікола!

[...] Прашу прабачэньня, што ў такі гарачы час турбавала Вас з насеньнем. Мне і ў голаў не прыйшло тое Waterloo для Абэцадарскага. [...] І ня сьнілася мне, у якім Вы былі напружаньні. Відно, Вашыя справы і довады так навуковыя і ўсебакова абгрунтаваныя, што не знайшлі Вашыя, мякка кажучы, праціўнікі, іншых аргумэнтаў, чымсьці «Свабоду» зь Мюнхену. О, mein Gott! Хіба яны яе слухаюць? Ну і ну! Для іх недзе нават ня глушаць! Не разумею. Справа зь іх боку выглядае не навуковай. Мне падабаецца, што Вы, як заўсягды, стаіце на пазыцыях чыстага навукоўца, чым заслугоўваеце пашану і падтрымку сапраўды паважных людзей. Добра так. Ленін таксама не шахраваў! Цешыць мяне, што была магчымасьць вясці дыскусію, толькі ў ёй нараджаецца сапраўднасьць. Ці выступалі Вы? Якія пытаньні хвалявалі праціўніка? Муж купіў гэтую кніжку, і вось глядзіць на мяне зь яе вокладкі Філіповіч. Чытаю, знаёмлюся, цікавіць мяне ўсё.

Ці чыталі ў «Савецкай Беларусі» (8.04. 66 г.) пра Быкава? Казалі знаёмься, што вельмі непрыхільна ўспаміналі і Быкава, і Карпюка недзе на нарадзе ў Гродне. Факт, што Васілёвы кнігі чытаюцца, разыходзяцца і перакладаюцца на іншыя мовы сьведчыць не ў карысьць праціўнікаў яго поглядаў. Vox populi – за яго! Маю ўражаньне, што ён спакойны. Маючы б мільёнаў выданых кнігаў, можна дзе што пускаць міма вуха. Пісала Дануся, я не адказала. Я зусім ня гневаюся, гэта было б сьмешна, але гутарка з А.К.¹ у Гродне была ўжо вельмі нясмачная... Ня знаю, што яны цяпер думваюць. [...]

Дануся чытала мне новую паэму. Нічога зь яе ня памятаю, так мне тагды было пагана, што слухала, але ня чула. Уражаньне добрае, як заўсягды зь яе вершаў, але што і аб чым – ня помню. Напісала ліста сяньня Юры. Старалася разумна, як найцяплей. Вельмі веру ў Вашу мужчынскую дапамогу. Я бачу, што ён мучыцца, і таму, што ён не дзіця, недзе сябру яго лягчэй зразумець, чым маці. Ён піша нам, што яшчэ не парушыў данага нам слова ня піць гарэлка, а гэта з усіх бед асноўная. Цьвярозы ніколі дурніцы ня зробіць. Прыслаў нам вельмі талковае апавяданьне, якое здаў ужо да друку. Прыслаў мне вызаў. Яшчэ мы на дазвол не падавалі. Думаем і раздумваем. Няведама, ці яшчэ пусьцяць.

Ужо сутоньне. Иван Пятровіч, змучаны, адпачывае. Чытае ў «Гродненской правде» (перадрукавана з «Правды» ад 17.04.66 г. пра тэму вайны ў пісьменьнікаў і пра «неудачную» апошнюю аповесьць В. Быкава. Недзе ікаецца таму. У мінулым годзе казаў мне: «Кіну пісаць, пайду працаваць шаўцом». Мы зь ім хахаталі. Быкаў – упартая натура. Ведае сваё і тое, што «гуслям, княжа, ня пішучь законаў». Думаю, што яму нялёгка ўсё ж, яго крыўдзяць. Ён вывеў столькі харошых, мужных тыпаў і ня мог ня вывесці Сахна, бо Гарбацюкі ўсюды, і наш Даніленка («дасканаліцца» ў Гродне) — таксама той жа Сахно-Гарбацюк. Гэта балячка, якая моцна адазьвецца ў важны час, калі яе цяпер пакінуць на целе. Урэшце, іх справы. Я так і думала, што ўсе сахно нападуць

¹ Аляксей Карпюк, на той час — кіраўнік Гарадзенскага аддзяленьня СП Беларусі.

на Васіля. Адчуваецца гэта. Жыцьцё маё – як заўсягды. Нельга скардзіцца на тое, чаго нельга змяніць. Праца на паветры крыху мяне супакоіла. Час залізвае раны. Застаўся страх, вялікі, сьляпы страх перад людзьмі, ня знаючымі граніцаў зла. Бывае ў жыцьці такая хвіліна, калі адразу ацэньваеш і разумееш сытуацыю, гэта ў мамэнты бязмежнага гора.

25.04. Дзень цудоўны, парна пасья дожджыку. Ужо зелена ў маім гародчыку. Цвітуць фіялкі і вось-вось распусьцяцца жоўтыя нарцысы. Забылася Вам напісаць, што сябра Карпюк казаў мне: «Танк атрымаў вашага ліста, дарма яму пісалі, ён і так быў пасья інфаркту, мы тут самыя разабраліся б»... Муж і да сяньня аб гэтым ня ведае, і добра, што ня ведае, няхай спакойна працуе і дажывае свой горкі век.

Калі б Вы змаглі прыехаць на май, дык гэта было б як лякарства. Мне крыху сорамна, што асабісты боль так мяне вывеў з нормы. Боль быў пякельны... Думаю, што хлопец ня вытрымае, фізычна хворы і слабы, і вельмі ўжо ў іх ненадзейна ўдома. Яшчэ тыя баптысты на яго галаву. Цешча раз прывяла «разумнага» прапаведніка на Юрку, ён ветліва папрасіў яго не дурыць галавы. Відно, яму цяжка. Няма моцнага пункту апоры, чалавека, сэрца, на якое можна аперціся. Як я заўважыла, яго адзінай там сілаю зьяўляецца Міхаська. Малы і хітранькі, менавіта і на жаль хітранькі...

Неяк завастраюцца ў сьвеце адносіны, і я зноў, напэўна, на сабе гэта адчую. Камуністы і некамуністы і капіталісты не разумеюць таго, што іх лучыць – яны ж усе людзі! Два жалудкі ня мае ніхто, і рана баліць аднолькава кожнаму. [...]

Цешуся вельмі, што Вам хапіла сілаў, розуму, ведаў, сяброў і вытрываласьці, каб вытрымаць бой. Во, зубранё! Люблю прагрэс! Усякія ўступкі фальшу і ня-праўдзе запутваюць шляхі да сапраўднага прагрэсу. Калі нарадзіўся Юрка, я была радасна перапалохана тым, што гэта я дала яму жыцьцё і я за яго адказваю! Гэта засталося і цяпер. На радасьць маім ворагам, я ніколі не магу сказаць, што ня маю сына... Я спрабавала. Не атрымоўваецца. Увесь цяжар ягонай пакуты нясу і я. Дон-Кіхоцтва? Не, надзея на людзей і на Бога! Забіць людзкая ў людзях – гэта зацьміць сонца. Будзе не жыцьцё – вэгэтацыя... Нельга так. Думаю: будзь Юрка сынам другой маці, я таксама яго бараніла б. Прыходжу да вываду, што зразумець – гэта значыць дараваць. Усё даравана, і я стаю попшеч. Абылгаць мяне нельга. Я ўспрымаю думкі праз скуру, гэтак ужо боль майго жыцьця вышліфаваў нэрвы. Дзякую Вам, што слухаеце мой боль і, спадзяюся, яго разьдзяляеце... Вельмі чакаю ліста ад Вас і – абавязкова – прыезду. Бывайце, дарагі сябра! Сонейка будзіць, падымае расьлінкі. Стаю на сваёй зямлі і вітаю яго. Сколькі бачыла яно пераменаў і нашых мукаў, аднак выжылі, знача, усё будзе добра! Жадаем Вам многа сілаў, мой дружа! Усяго Вам сьветлага! Чакаем.

Вашыя *Геніюшы*.

Добры дзень, дарагі сябра Мікола!

Недзе ўсё пішаце, працуеце, думаеце. Мне хочацца ў гэта верыць. Але вось часам набягаюць думкі аб тым, што Вам ізноў «нявесела», ня хочаце засмучаць мяне... Вось таму і пішу.

Аб зьездзе, слаўным прысутнасьцю эліты нашай улады цяперашняй, знаю толькі зь лістоў. Пісала Дануся, праўда, але каратка і толькі аб тым, што Вы ёй спадабаліся, што Валодзі цяжка, Васіль мужны, усім горка, а мяне яны любяць. Нічога не разьбяруся. Ці атрымалі майго ліста з уражаньнямі зь

«Нівь» аба мне? Сябра Сакрат вельмі сардэчна напісаў, як сапраўдны друг. Мне стала цяплей на сэрцы, што я не зусім адна...

Пісаў Юра. Ліст добры. Разумны. Піша, што ня п'е. Гэта важна. Я хачу ў гэта верыць. 1 чэрвеня – дзень нарадзінаў Міхасіка! 7 годзікаў! Заўсягды так балюча адчуваю ў такія сьвяты, што ён далёка, не прытуліш яго, не прывітаеш сардэчна... Паслалі яму цацкі, пасылку, ліста, і дзед будзе яшчэ пасылаць адкрытачкі. Саджу Ваша насеньне, гурочкі пасыпаліся і морква, і бурачкі. Туліпаны ад-цвётаюць, і мне жаль. Півонам засталася толькі расьцьвісьці. Чакаю іх.

Ізноў чапляюцца да мужа. Беспадстаўна амаль. Пачынаецца другі «карды-балет»... Вяртаецца з работы задуманы. Мне ізноў цяжка, бо ўсё пераз мяне. Мучаюся. Прыедзе сястра з Польшчы. Выклікала яе наша цётка на гэты раз. Я ізноў халадзею, але мужаюся. Хочацца бачыць Вас, дружа, пагутарыць.

Хто быў з Польшчы на зьездзе пісьменьнікаў? Няўжо нікога не было зь «Нівь»? [...] Калі спаткаеце сябру-не-сябру, скажэце, што не «Л. Іванаўна», а «Л.Антанаўна». Асьцярожна толькі, далікатна. Я вельмі ўзварушана, што аба мне памятаюць. Паяўляюцца тут розныя, і калі гутарка іх канчаецца тым, ці пішу і што пішу, дык на памяць мне раптоўна прыходзяць густыя лягерныя слоўцы, якія колькі лет абіваліся аб вушы... Ці гавару іх? Не, толькі часамі ў хвіліны адчаю, каб не заплакаць...

Была ў нас у брыгадзе Лайма, латышка, студэнтка. Пагана знала па-расейску, на «жivotных» казалася «жivotники» і г.д. (Я яе не папраўляла, бо так было куды мілей.) Вось аднойчы далі ёй каня. Было гэта па сьмерці Сталіна ўжо. Трэба было цягнуць валакушы зь сенам па тундры. Конь – ні туды, ні сюды. Лайма да яго па-латышску і па-расейску – конь ні зь месца. Калі перабрала ўсе злыя і ласкавыя словы, бедная Лайма першы раз у жыцьці сваім адважылася да каня рускім матам... Конь рушыў зь месца і пацягнуў валакушу. Гэта была яго родная мова. Іншай ня чуў, ды і не разумеў. Бедны конь і бедная Лайма... Яна была вельмі чэсная. Калі дзяўчаты часамі бралі ў зону пару бульбін ці цыбуліну – Лайма ніколі ня брала. Праўда – мела пасылкі. Мне гэта падабалася. Але аднойчы ў нашым бараку быў перапалох – згінулі чаравікі яўрэйкі Анкі з галавой як польмя. Быў гвалт. Лайма была спакойная, як статуя. Але ў страі, калі мы ішлі на работу, шагнула мне, што яе хвора я сярбручка з іншага бараку мае брэзэнтавыя дзіравыя чаравікі (нам у іх часта парцяны прымяралі да ног), і не даюць ёй іншых, а на работу ганяюць і жыць трэба, таму... Лайма не перастала мне падабацца. У Анкі быў «брат», пасылкі, і яна сядзела сабе ў зоне.

Адчуваю, што Вам цяжка крыху на сэрцы... Сьмешна. На такія драбніцы нельга зьвяртаць увагу. Мне горай, бо сапраўды пагана з сэрцам. І ногі, ногі. Рэўматызм, відно. Як прычына – ангіна. Муж кажа, што лячыць гэта ён не спэцыяліст. Так усё і цягнецца.

Зрабіла выразку з «Гродненской правды». Шлю Вам яе, каб бачылі, якія мы ўжо сталі інтэрнацыянальныя. Жаль, што ў гэты «інтэрнацыянал» ня ўключаны ніводзін беларускі часопіс. Якая нагласьць! Як гэта назваць? А што людзі, дзяды і прадзеды засявалі, тапталі, палівалі крывёю і потам гэтую зямлю? Гдзе ж іх права і часопісы?

Прыпамінаецца Польшча. Іду па вуліцах Гродна. Адна. Думаю па-беларуску. У цёмнай спаднічцы і кароценькім кажуху мару, што на злосьць усім гэтым футрам і карэтам будзе гэта калісьці наш горад, у якім дзеці мае змогуць горда гутарыць на роднай мове і чуць яе вокал. Вось у мяне ўнукі,

¹ Го Можо (1892 – 1978) – кітайскі пісьменьнік і гісторык.

і я не хачу, каб яны былі тут... Мне жаль і сорамна... Ізноў чужыя лімузіны і футры, ізноў мова продкаў маіх «на загуменьні». Вось і права працоўных. Бесчалавечна... Злуецца на мяне? Ня трэба. Гэта праўда крычыць сама за сябе, вялікая ў горы сваім, у паніжаньні, беларуская праўда...

Пішэце мне хутчэй, што з Вамі? Го Можо¹ мне падабаецца. У яго свая кітайская мудрасьць. Ня бойцеся, ён добра знае цану Канфуцыю і вельмі ж ужо дэманстратыўна прызнае «мудрасьць» тых, каго яшчэ вякі трэба вучыць са-праўднай мудрасьці, ленінскай і марксістоўскай... Занадта проста ў яго ўсё і гладка, каб было праўдзіва. Гэтак калісьці рабіла я. Мяне пыталі і лялі на сьледзтве, што няпраўду кажу. Я гавару: пішэце, як самыя знаеце, я ўсё падпішу, бо не лічу вашу юстыцыю за юстыцыю, не лічу гэта важным, і не дурэце мне галавы. Пасья прыходзілі і казалі: гаварэце так, як гаварылі, гэта была праўда... Ну вось. Ад Го Можо хочучь, каб так казаў. Пярэчыць ім – гэта рабіць ім дабро, адкрываць вочы, а сябе нішчыць. Пашто? Вельмі вялікая сіла супроць яго. Я так разумею. Трэба неймавернай чэснасьці, мужнасьці і патрабаваньняў аскета, каб быць сабою. Ня кожнаму гэта пад сілу. Беручы пад увагу агульную справу, Бог сам ведае, што лепш...

Муж дзяжурчыць. Надыходзіць ноч. Туліпаны ў вазах схілілі галоўкі. Са сьцяны на мяне глядзіць Багдановіч. Я не адна. Думаю, як паехаць да Юры. Як і куды выправіць на адпачынак мужа, каб крыху акрэп, а то і мінулы год не адпачываў, ганялі ў Маскву. Грызлі. Баюся разлучацца зь ім, але адпачыць яму неабходна. Данусі ізноў не пісала. Ведаю, што гневаецца на мяне за гэта. Як я магу пісаць, калі ў мяне жаль у сэрцы і недаверра? Я гэтым, памойму, абразіла б сяброў. Я не магу быць няшчырай і ня бачу ў гэтым вялікай патрэбы.

Што яшчэ ў сьвеце новага? Пасья прыезду Юры я жыву толькі напалавіну. Не магу разабрацца ў сабе, але я ўжо нікому і ні ўва што ня веру тут. Для зла няма тлумачэньня і апраўданьня. Узьнёслыя і прыгожыя заклікі і словы выглядаюць для мяне сяньня як бутафорыя.

Сябра Мальдзіс прыслаў нам сваю кнігу. Зьбіраюся падзякаваць. Гдзе Валодзя і што зь ім? Так нічога і не разумею зь ліста Данусі. Зьезд быў на чале з Эдзі Агняцьвет. Яна была ўсюды на першым месцы. Дарма. Лепш пасадзілі б у прэзыдыюм Ніну Тарас ці Еўдакію¹, ня кажучы ўжо аб Дануце... Не, не магу зразумець такія падзеі, і Вы мне ня пішаце... Ці няма ў Вас на стале «Белавежскай»? Было б мне прыкра, што памянлі на яе маю дружбу. Гнуцца толькі былінкі, ломяцца сьцяблінкі. А дубы? Яны трывалыя.

Буру бачыў ў жыцьці не адну,
Зямлёю ўскормлены, ўспоены зь нетраў,
Ні камля, ні душы не сагну,
Ад любога устою ветру...

Вось так, мой сябра! Не працуйце ўсьцяж. Ля кніг хутка зьядуць Вас молі.
Выходзьце крыху на паветра. Прыглядайцеся да жыцьця і глыбака дыхайце!
Да сустрэчы ў лістох!
Ларыса Геніюш.

¹ Маецца на ўвазе пэтка Еўдакія Лось.

Паважаны сябра Мікола!

Падае дождж, такі дробны, харошы, капусьцяны. Учора быў лівень, і гэта пасья месяцу бязлітаснай засухі! Я ня бачыла ліўня, толькі – жаданья сляды яго. Цвітуць цудоўныя, нявінныя белыя лільлі, розы асыпаліся. Усюды лебяды, зельле. Яно не вышывалася, бо засланяла крыху расьлінкі ад сьлёкі. Цяпер буе, і вась цяжка было ўзяцца за ліста да Вас – столькі спраў.

Учора былі ў Белавежы – ад 6-й раніцы да 10-й вечара. Было добра. Ехалі на Сьвіслач, а ступь – на нейкія вёскі: Добрую Волю, Ціхую Волю і іншыя. У пушчу не пускалі, казалі – яшчур (такая хвароба жывёлы). Усюды – рагаткі, дэзынфекцыя і г.д. У нас быў аўтобус. Ля рагатак былі нашы людзі, і яны нас пусьцілі, калі мы зь імі крыху пагутарылі. Мы ехалі доўга-доўга цудоўным лесам. Я задумалася, скуль узяліся калоны са стрункіх гордых соснаў і ялінаў, якім ужо болей як па сотні лет! Дарога была вузкая, машынам не размінуцца, цёмная. Кароны дрэў сыходзіліся ўверсе, і мы былі, як у храме. Выбягалі да нас алени і касулі, але дзеці пачыналі пішчаць з радасьці, і яны ўцякалі. Гэтак мы прыехалі да ваеннай заставы, 50 мэтраў ад польскай граніцы. Пагранічнікі так спалохаліся і здзівіліся нашаму візыту, што сьмяяліся – як і хто нас пусьціў? А пусьціў нас стары дзядок у парванай зусім сьпёганцы. Так баяўся пускаць, а я сказала: «Дзеду, не заб'юць вас, калі ж лупіцімуць, дык праз сваю вопратку слаўную не адчуеш моцна». Дзед засьмяяўся і пусьціў нас. Усё думаю і баюся, ці яму не папала за гэта. Жаль, што аб гэтым не даведаюся ніколі.

Ад заставы да зуброў (якія паказваюцца) засталася нам 15 км. Аднак там не былі нашыя людзі і не пусьцілі нас далей. Нам трэба было аб'язджаць 150 км! Паехалі. На дарозе стаялі два гіпсавыя зубры, памаляваныя пад колер чарапіцы. Мы спыніліся. Было 12 гадзін. Хацелася есьці, ды рупілі плёнкі ў фотаапаратах. Якраз ля гэтых зуброў разаслалі белы абрус, паставілі, хто што меў. Быў вялікі выбар, асабліва рознай гарэлкі. Хлопцы былі з тых, што любяць выпіць. І вась калі мы канчалі сьнеданьне, паявілася легкая. Выскачыў зь яе нехта і замёр: як, кудой, скуль мы ўзяліся, хто нас пусьціў? Польнымі дарогамі – адказаў шафёр. «Сейчас сюдой поедет начальство, о ужас, что вы наделали!» – і паехаў. Мы спакойна кончылі сапсаваны «банкет» і, на ўзор эўрапейцаў і загадаў Кіплінга, сабралі ўсе паперкі, скарлупкі і г.д. Прусевіч ля зуброў знайшоў мяглу і прыгладзіў ёю траўку. Калі мы селі ў аўтобус, то спалохаліся – да чырвоных зуброў прыпёр бяз духу міліцыянер на матацыкле. Быў, відно, вельмі здзіўлены, што не знайшоў слядоў нашага баляваньня. Мы рушылі зь месца, ён нас не даганяў. Нам казалі, што мы былі вельмі недалёка ад знамянітай хрушчоўскай вілы, якая, як відно, не пустуе. Заправіліся мы ў Пружанах і весела даехалі да сваіх зуброў, якія на ўскраі пушчы. Прайшлі ізноў некалькі дэзынфэкцый, агледзелі музэй, зуброў у загарадзі, аленьў і бедную касулечку, аблезлую і сумную. Купілі [сувэніры] з надпісам «Белавежская пушча» – адзінае, што там было па-беларуску. Пасьля прыгожа падцягнутыя нашыя мужчыны запрасілі нас у рэстаран на белавежскае меню. Пайшоў дождж, дзеці захацелі цёплых страваў. Месцаў там было многа, але нам казалі, што яны замоўленыя. Каля рэшты столікаў сядзелі тлустыя, з вытарашчанымі вачыма жыды і жыдоўкі і смачна абедалі. Для іх столікі былі. Афіцыянты груба казалі нам, каб мы не чакалі, бо толькі замінаем. Мы папрасілі кнігу скаргаў – нам яе не далі, нарабілі крэчу, а пасья загадчыца сталовай пабегла па дырэктара і згінула недзе абое. Мы сьпяшаліся. Палуднавалі ў Пружанах – нешта такое нясмачнае, што нельга назваць страваю. Было там толькі дзьве бутэлькі гарэлкі. І гэта шчасьце, іначай нашыя мужчыны папіліся б з гора зусім. Сытуацыю ратаваў мілы

З мужам Янкам.

З М. Прашковічам на зэльвенскім замчышчы.

дзядзька шафёр, які ня ведаў іншай мовы апрача роднай (а мо не хацеў ведаць). Усё сьмяяўся, жартаваў, раздзяляў з намі ўсе радасьці і гора і вёз нас, як на крыльях. Аб шыбы аўтобуса званіў такі любы, такі жаданы дожджык. Здалёк ахутанья каронамі дрэў, мірна, надзейна стаялі нашыя хаты – так блізнячка-блізка сэрцам да зямлі. Стаялі палеткі жыта, няважнай ярыны і даволі харошай бульбы. На стрэхах хатаў мы бачылі бусьліныя гнёзды. Перад вачамі ўсё стаялі надпісы з пушчы: «Нет в мире больших чудес, чем русский лес». Забыліся недзе людзі, што мы яшчэ жывем, і ўжо называюць сваю маёмасьць жывога народу [...]. Хочацца езьдзіць, сварыцца і біцца за тое, што належыць нашаму народу, а не чужым, абыякавым да нас, нашай зямлі і нашага лёсу адзінкам... Калі б Бог даў мне другое жыццё, я яго пасьвяціла б змаганьню! Чакаем Вас, вельмі жаль, што перацьвітуць цудоўныя лільлі. Муж бярэ отпуск з 5 ліпня. Хутчэй прыяжджайце! Хоча з Вамі паехаць у Вільню. Што робіць наш «кароль Уладзімер»? Чакаем вас абодвух. Вітаем Вас шчыра і яшчэ раз чакаем!

Вашы *Геніюшы*.

III

Зэльва, 3 ліпеня 1966 г.

Добры дзень!

Як жаль, што Вы перамучаныя і яшчэ няма адпачынку! Вельмі жаль, я ведаю, што ў такіх выпадках дрэнна працуеца. Добра, што не закраналі зь літоўцамі балючых пытаньняў. Лепш няхай яны закранаюць, тагды трэба паясьніць ім усё дасканала. Вам, гаспадарам, іх закранаць было нельга! З украінцамі было б цікавей сустрэцца, яны не такія шавіністы, ды не такія ў іх «прывілеі», як у літоўцаў. Мне, напрыклад, цяжка сказаць «Вільнюс», бо такой гістарычнай назовы спакон вякоў не было. І тыя, што закладалі Вільню, і тыя, што яе будавалі, ня ведалі і ня зналі такога слова. «Z sihego krev ne teie», – кажуць чэхі... Ах, я ізноў мучыся думамі. Заўтра бярэ муж отпуск, і так, як пуцёвак ніякіх няма для яго, то я яму абяцала езьдзіць зь ім, куды ён захоча. Спачатку зьбіраюся ў Вільню.

Мне абыякава. Я акамянела, і каб ня тыя сьлёзы і боль, ужо сама думала б, што я нежывая. Ізноў Юрка. Ізноў сын. Як напамніць аб сабе, дык я згінаюся да зямлі, амаль што не ў землю. На гэты раз — апэрацыя жалудка. Піша, што вельмі паганы рэнтгэн, што там – ня піша... Хоча вельмі нас мець пры сабе. Сьпяшаецца болей зрабіць, напісаць. Апэрацыю адклаў на восень. Адчувае,

што кепска яму бяз нас. Відно, там нешта пагана. Піша, што спалохаўся, нэрваваўся. Прыходзіць да яго розум і сталасьць, а жыцьцё на валаску... Божа мой, не, не, не... Гэта нельга, за ўсе мае пакуты — нельга. За яго цяпленні, дзіцячыя горкія асірацелья дні, за ўсю крыўду. Нешта мяне душыць і паралізуе. Аб другім не магу думаць. Ліста дасталі ўчора. Мужу гэта нейк абьякава, апрача яго асобы і яго кніг. Вельмі хачу туды ехаць, быць пры ім. Здаецца, што я там патрэбная. Ён мне казаў аб гэтым, як было пагана, я бачыла сама, што вельмі пагана, але што яно аж так – я ня думала... Баюся думаць, ня буду думаць...

Які ж трагічны лёс усёй сям'і нашай! Як жудасна... Былі хвіліны страшныя ў жыцьці: у адзін дзень даведалася аб сьмерці чатырох асоб: мамы, таты і двух братоў. Як я выжыла – ня цяплю... Арыштаваную сям'ю падзялілі на тры часьці, дзіця засталася ў сьвеце адно, гэта было сьмяротна цяжка. Чыталі мне 25 лет зьнявольеньня – гэта было нялёгка. Апошні візыт Юры быў жудасным, ну а гэта цяпер я не перажыву... Застануцца два цудоўныя хлопчыкі з прозьвішчам, над якім вісіць гора... Не, не, лепш ня думаць.

Як Вам, сябра? Як жывецца, як працуецца? Я ня ведаю, ці змагу Вам болей пісаць. Калі вялікае гора, я — толькі сама. Я толькі і толькі сама. І як дастацца да Юркі і як яго ратаваць? І чаму гэтак? Не, не, я нешта прыдумую. Чаму ня мне гэта, чаму ня я гэта?

Бывайце, сябра Мікола, бывайце.

Л.Г.

111

Зэльва, 14 ліпеня 1966 г.

Добры дзень, сябра Мікола!

Мы ўжо вярнуліся. [...] Вільня мне падабалася і зеленьню, і старымі памяткамі. Многа чаго мы бачылі, чулі. Я хацела пабачыць былы музэй, які ўсё жыцьцё зьбіралі нашыя бедныя шчырыя людзі. Ён быў наш, належаў нашаму народу. Яго няма і сьледу, усё забрана. Зьвярнуліся да П. Пестрака, каб памог бараніць, дык сказаў: «Гэта астаткі нацдэмаўшчыны, ён нам не патрэбны»... Але другім, чужым ён спатрэбіўся, бо тыя былі болей, глыбей культурныя ды разумныя.

Вокал Вільні — Беларусь, але няма ні адной беларускай школы на ўсю Літву! Нейк балюча... Людзям, народу, у якога вынішчана столькі сялібаў і які даў у апошняй вайне безьліч ахвяр, забралі ўсё, што маглі. Не магу забыцца, як апавадалі з жахам падчас вайны аб літоўскіх карных батальёнах, якія (як і латышы) нішчылі наш народ, каб ім была большая плошча некалі. Мы, “некультурныя”, такога не змаглі, мы ўсіх ратавалі, забыўшыся аб сабе.

Ідучы па Вільні, я ўспамінала тыя карныя батальёны, і калі ня вельмі ветліва да нас адносіліся ў крамах – я разумела, чаму гэта. Ім здаецца, што яны – захад, а мы для іх – будучы Lebensraum¹... Хто не літовец, дык той для іх паляк, беларусаў няма. Толькі мова наша чыстая, любая гучыць у аўтобусах і па дарозе, калі нашыя каталікі едуць у Вільню маліцца. Бачыце, выясьнілі, што Вялікае Княства Літоўскае было славянскім, што *тры народы* будавалі Вільню! Усё крычыць аб гэтым, нават могількі, дык Бэрнардынскія могількі руйнуюць, карчуюць памятнікі... На адным мосьце была яшчэ нядаўна табліца, што паставілі яго воіны Беларускага фронту, тое таблічкі

¹ Lebensraum (ням.) – жыцьцёвая прастора.

ўжо няма. Цешыць усіх «інтэрнацыяналізм», які творыцца на Беларусі за кошт культуры і жыцця самога народу. Так, ёсць на чым расьці сапраўднаму нацыяналізму другіх... Чаму ж такая нячэсная гульня? Чаму ня так, як брат з братам? Чаму ж адным усё, а другім нат нельга гутарыць на роднай мове? Палякі маюць і горы, і мора, і нямецкія абшары, а ад нас забралі, падзялілі нашу адвечную пушчу з нашым насельніцтвам... Бачу – і цяжка мне. Лепей жывецца сялянам і рабочым і наагул людзям, але ўсюды ў СССР ім лепей, дык за гэта нельга дзяліць народ і забіраць яму гісторыю, тэрыторыю, мову! Я не хачу, каб на мяне глядзелі, як на прадстаўніка меней цэннага народу, які ня знае сабе цаны і маўчыць, як ягня ахвярнае.

Вы недзе на мяне злуецца, Вам устаюць валасы на галаве ад маіх слоў. Супакойцеся! Я думаю катэгорыямі роўнасьці і справядлівасьці між людзьмі і народамі. Калі жыць нам у СССР, дык жыць і думаць агульнымі катэгорыямі, але не прыніжаць і ня крыўдзіць народу свайго.

Прыйшоў Іван Пятровіч. Просіць Вас, каб Вы далі тэлеграму, калі да нас прыедзеце, каб мы не разьмінуліся. Чакаць тэлеграмы ці прыезду будзем да 18 ліпня, пасля выязджаем на некалькі дзён. Отпуск мужу канчаецца 2 ліпня, да гэтага часу ён вельмі хоча яшчэ пабачыць Менск.

Хутчэй тэлеграфуйце, пішэце.

З пашанай да Вас – *Геніюшы*.

111

Зэльва, 6 кастрычніка 1966 г.

Добры дзень, сябра!

Учора я атрымала ад Вас цыбулькі. Вось дзякую! Зь белымі нітачкамі і другія, большыя. Ці не былі гэта гіацынты? Туліпаны я таксама пасадзіла. Хутчэй мне напішэце, што гэта за цыбулькі з даўгімі карэньчыкамі? Я такіх кветак ня знаю і ня ведаю, калі іх садзіць, ці цяпер у грунт, ці навесну? Гэта важна, даведайцеся і як мага хутчэй напішэце. Ужо век, як ад Вас не было ліста! Цераз нейкае малое паслала Вам крыху малінаў (на кашаль) ды маленькі кусочак сала, бо болей не маглі ўзяць, ну і ліста. Важна мне – ці атрымалі? Напішэце абавязкова!

У нас пагода, як марыва, дрэвы ў залатых каронах на пару дзён перад сыцюжай. Ой, якая я злая! Чытала ў «ЛіМе» Абэцадарскага, сапраўды, гэта толькі *а-б-ц* і далей нічога – тупіца. Дзеля эміграцыі адмаўляе дзяржаўнасьць. Які смурод – не чалавек! Калі Маркс і Пляханаў гаварылі пра славянскую дзяржаву Вялікае Княства Літоўскае, дык, знача, і яны былі па-іхняму т. зв. «бурнаць»? Як танна ўсё гэта, тэндэнцыйна і сьмярдзіць насільлем, дэмагогіяй! Божа мой, чаму ж я не гісторык! Пагоню зусім не разглядаю як княжацкую. Князі – гэта ўладары, і — ніякай пагоні! Рыцар на кані зь мячом і шчытом – гэта сымвал абаронцы зямлі нашай, волі і граніцаў! Гэта сяньняшні партызан з аўтаматам, заўтрашні – з бомбай атамнай і г.д. Форма залежыць ад часу, а змест трывае вякі! Не ў лапцях і не камянямі палкі нашыя паканалі псоў-рыцараў, яны напэўна не былі горшымі ці горай узброенымі за іх! Так пашто ж адкідаць культуру вякоў і адмаўляцца ад старога гэрбу Менска! Перадусім, калі ўзьнік ніколі не існаваўшы «Вільнюс», то трэба вярнуць нам гістарычную назову «Менск». Я пакінула б гэрб Менску так: з адной стараны рыцара, коньніка зь мячом і шчытом як вечнага абаронцу зямлі, з другой стараны заместа Маці Божай (гэта ня з духам часу) я пакінула б мадонну: беларускую маці зь дзіцяткам як сымвал вечнага міру, жыцця, каханьня і шчасьця. Якія новыя гэрбы старому 900-гадоваму гораду? У нас ёсць слаўныя, новыя гарады на новыя гэрбы! Кожны

народ цэніць і паказвае другім, з чаго ён вырас, а мы, славяне – быццам вечныя плакуны, адно ныем і стогнем на радасьць ворагам і на ўстыд сабе! Калі бараніўся горад 900 гадоў, знача, сіла яго раўнялася сіле ворагаў, ды і культура таксама. Вы ізноў будзеце злавацца на мяне? Але я так думаю, бо люблю сваю землю і рада падбіраць усе крушынкi зь яе мінуласьці, каб не абядняць, а падкрэсьліць яе вялікасьць і славу як у мінуласьці, так і сьняня! Конь – гэта наш сябра, шляхотнае, прыгожае явішча ў жыцьці ды і ў гэрбе! Вось і ўсё. Наша дзяржава сільная і баяцца ёй гэрбу старога – гэта несучасна зь яе дасягненьямі. Болей шкоды ад фальшаваньня ўсякімі абэцадарскімі гісторыі народу, чымсьці ад праўды, за якую шануюць і паважаюць людзей і народы! Мы – не кітайцы, каб выкідаць усё здабытае вякамі і пакаленьямі дзеля новых праўд, яшчэ ў большасьці тэрэтычных, не апаленых і не адшліфованых штодзённым, суровым і патрабавальным жыцьцём! Трэба ўдасканалваць плады рэвалюцыі, а не тварыць, вельмі некультурна, нейкую «культурную рэвалюцыю».

Які страшны Абэцадарскі, я яго паслала б у Кітай у дапамогу ўсім хун-вэйбінам, каб не муціў вады і не рабіў шкоды сваёй нікому не патрэбнай, халуйскай фальшывасьцю! Фу! Якая брыда!

Цяпер што да Вас, дык у інстытуце крыху мелі праўду. Аднак Сакрата і ягоныя «роздумы» без належнай увагі пакінуць было нельга, і таму добра, вельмі добра, што Вы яго далікатна сьцебанулі. М.Т. ня піша. Я яму пішу верш. Адзін паслала Вам, толькі Вы яго нікому не паказвайце, бо гэта прыватны мой ліст да харошага чалавека. Ну як там Вашыя справы далей? Як жывецца і як працуецца? Мне камень спаў з сэрца, калі я прачытала, што гэта інстытут з Вас «дзёр скуру», а не ЦК. Было б крыўдна, вельмі крыўдна бачыць іх несаліднымі. Добра, што гэта было ня так. Пішэце мне хутчэй аб кветках, баранеце старыя гэрбы і старайцеся аб новых дасягненьнях. Адно другому толькі дапамагае. Заставайцеся жывы-здоровы! Пішэце.

Ваша *Ларыса Геніюш*.

Дарагі сябра Мікола!

Я поўнасьцю Вам веру, аднак зразумець нічога не магу... Можа, Вы крыху невыразна напісалі... Няхай будзе так, сябра Мікола. Урэшце, усё гэта ня так важна. У загінуўшым лісьце да Вас якраз была мая просьба аб тым (па дагаворанасьці з М.Т.), каб зьмясьціць у зборніку адзін з трох маіх вершаў, яму напісаных. Я не хачу яго пасылаць, а ў вас ён ёсьць, і я ведаю, што Вы яго добра перапішаце, бо ўжо нейк разьбіраеце мой почырк. Вось яшчэ раз прашу Вас: перапішэце той верш сваёй рукою і аддайце Валодзі. Я хацела, каб гэты верш друкаваўся ў «Польмі». М.Т. не выпадала гэтага зрабіць. Верш гэты вельмі праўдзiвы, закранае той час, калі мы мучыліся, гледзячы на долю нашага народу. Танк сядзеў, змагаўся, пісаў. Я бунтавалася, змагалася і таксама многа пісала, але неарганізавана, як адзіночка. З гэтага, аднак, боль быў ня меншы... Я ўсё не адважвалася друкавацца, не давярала свайму таленту. Але калі прыйшоў час вялікага гора, было многа нашых людзей палонных у нялюдзкіх варунках жыцьця, трэба было абаруч браць беларускую цеплыню з грудзей і хоць гэтым гутарыць зь імі. Мае простыя, пісанья болем і сэрцам вершы і мой боль за права майго народу наагул, здаецца, усе зразумелі. Гэта была таксама часьць Танкавай адзінокай, сьмелай і проста захопліваючай нас у свой час барацьбы. Танк тагды быў як легенда! Нашыя дарогі зь ім разышліся, але памяць аб тых

часох засталася. Мы з ім розныя людзі, але па-свойму *абое чэсныя*. Цяжкасьць і размах тых дзён крыху ў гэтым вершы. Абавязкова перапішэце і перадайце гэты верш Валодзі з просьбаю ўключыць яго ў зборнік (калі ён сапраўды выйдзе...).

Вы абураецца на мяне, але зразумейце: я нават *ня ведаю*, як будзе называцца той зборнік! Калі б было можна, я назвала б яго «Меч і кудзеля». Альбо – «Льняное прадзіва», ці — «Невадам зь Нёмана», ці – «Падслуханае ў мае зямлі», ці – «Мы – беларусы», ці – «З хатаў бяввяных», ці – «З матчыных скрыняў», ці – «Скарбы непрыкмечаныя», ці – «Долі насуперак», ці – «Расцьвіло на камяні» і г.д. Я, між іншым, пісала ўжо аб гэтым М.Т.

Нічога ня ведаючы, што робіць яго вялічства Ўладзімір Караткевіч, я сама напісала ў Прагу і чакаю вершаў, якія, я вельмі хачу, каб увайшлі ў гэтую кнігу. Таму, што гэта былі вершы, пісанья ў немцаў пад носам, а якія вершы... Іван Пятровіч быў у Гродне і ад гр. Шыманкі прывёз адрас праф. Ціхага. Ён меў усе мае вершы, сам перакладаў іх, спадзяюся, што прышле іх нам. Чуюся ўсё яшчэ няважна. Нейк доўга няма ліста ад М.Т., якому я паслала свае думкі-праекты аб назове кнігі.

З музычнай школы ў Зэльве прасілі ў мяне тэкст для беларускай песьні. [...] Мэлёдыю піша нейкі дзядзька, сам рускі. Успомніла стары, невялікі вершык «Мары»:

Мары мае высокія, нязбытныя,
Мары мае: народу вольна жыць.
А ад мяне чакаюць чалабітнае,
Голаў і душу ў пояс пахіліць.
Я пахіліла б голаў заінелую,
Ў час бураломаў хіляцца камлі.
Душы свае, аднак, сагнуць ня сьмею я –
Ўва мне пяе душа мае зямлі!

1943 год.

Гэта было тагды, калі мяне сілай хацелі адаслаць у Менск – для прапаганды. Я хацела б, каб гэта дробязь была ў маім зборніку! Гэты верш не друкаваўся, яго адкінулі.

Я адказала на ліста Надзежде Васільеўне¹ і паслала ёй з Гродна, са старымі вершамі, яшчэ адзін, «Млын», з часоў яшчэ польскіх. У мяне цяпер варункі такія, што лісты мае да людзей гінуць. Напішэце, ці атрымалі гэты. Бывайце, сябра Мікола. Кусочак майго сэрца заўсёды пры Вас! Прывітаньне Вам ад мужа.

Л.Г.

**Прадмова, публікацыя
і каментары Міхася СКОБЛЫ.**

*Фотаздымкі Міколы КАНАША
і Сяргея ПАНІЗЬНІКА.*

¹ Надзея Васільеўна – маці Уладзіміра Караткевіча.